

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

УДК 323.1

КОНОПЕЛЬСЬКИЙ Віктор Ярославович

**КОНСТИТУЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ У ПЕРЕХІДНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті будівництва і архітектури
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
КРЕСІНА Ірина Олексіївна,
Київський національний університет будівництва і
архітектури, професор кафедри політичних наук

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ВІВЧАРИК Михайло Миколайович,
Національна академія Служби безпеки України,
головний науковий співробітник

кандидат політичних наук
КОЧ Світлана Вадимівна,
Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова,
старший викладач кафедри історії світової політики

Провідна установа: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН
України, відділ теоретичної і прикладної політології, м. Київ

Захист відбудеться 15.03.2002 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої
ради К 41.086.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата
політичних наук в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної
академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.
Автореферат розісланий 12.02.2002 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Дудченко В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю теоретичного осмислення процесів утвердження нації як повноправного політичного суб'єкта в усіх сферах суспільного життя в перехідних умовах. У суверенній Українській державі глибинна структурна модернізація передбачає набуття нацією ознак і характеристик головного актора суспільних перетворень, усвідомлене співвідношення інтересів населення України з національними інтересами і цілями. Позитивне вирішення даної проблеми означатиме завершення формування модерної української політичної нації, її самореалізацію як поліетнічної громадянської спільноти. Вибір концепції політичної нації сприяє збереженню політичної стабільності в Україні, інституціоналізації поліетнічної спільноти, подоланню міжетнічних суперечностей.

Водночас суперечливий розвиток українського суспільства на його перехідному етапі від посттоталітарного стану до демократії виявив неготовність до адекватного сприйняття означених пріоритетів та їхньої реалізації у практичній політиці – як інтелектуальної еліти, політиків-практиків, так і пересічних громадян. Нація та її інтереси сприймаються як другорядні, їм протиставляються економічні та соціальні проблеми, котрі тлумачаться як основні й доленосні. В суспільній свідомості не подолано економічний детермінізм. Спостерігається, з одного боку, девальвація основних соціокультурних цінностей, зокрема тих, що є легітимізуючим підґрунтям суспільної злагоди (єдності, злагоди, співробітництва, взаємодопомоги), а з іншого – посилена потреба в утвердженні нових соціокультурних норм (релігія, демократія, самоцінність людини, гуманізм). У певному сенсі маргінальними позиціями характеризуються цінності, пов'язані з етнонаціональним буттям людей. Це пов'язане з тим, що переосмислюється місце етнічної та національної ідентичності в системі об'єктивних і суб'єктивних ідентичностей.

Національні інтереси на тлі кризи цінностей та ідентичностей якраз виявляються найбільш раціоналізованою та оптимальною системою пріоритетів, прийнятних для переважної більшості громадян. Розуміння нації в такому контексті позначене громадянсько-політичним смыслом. Тобто йдеться про концепцію нації як політичної поліетнічної спільноти.

В результаті процесу конституювання нація поряд і одночасно з державою формується як політичний інститут, соціально-психологічний образ і феномен, повноправний суб'єкт політичного процесу. Відтак набувають дедалі більшої актуальності дослідження базових характеристик процесу конституювання української політичної нації в умовах суспільної трансформації. Це зумовило потребу з'ясувати теоретичні підходи вітчизняної і західної політології до концепції політичної нації, виявити її ґносеологічний, когнітивний потенціал щодо суспільства перехідного типу, визначити ступінь прийнятності цієї концепції для української нації.

Ідеї та концепції, що становлять теоретико-методологічну базу концептуального осмислення феномена нації у вітчизняній політичній думці, розроблялися представниками різних напрямів і шкіл. Це, зокрема, О.Бочковський, М.Грушевський, С.Дністрянський, М.Драгоманов, В.Липинський, С.Рудницький, В.Старосольський, І.Франко та ін.

Значна увага сучасних дослідників феномена нації зосереджена на виявленні основних детермінант її розвою. Зокрема, питання етно- та націогенези дістали всебічного осмислення в працях Л.Винара, Я.Грицака, Л.Залізняка, Я.Ісаєвича, Г.Касьянова, І.Кураса, І.Онищенко, Я.Пеленського, Н.Яковенко, М.Юрія та ін. На процесах націотворення у контексті державотворчих тенденцій зосередили свої дослідження О.Антонюк, І.Варзар, М.Вівчарик, Т.Возняк, В.Ігнатів, О.Картунов, А.Колодій, Ю.Левенець, О.Майборода, О.Мироненко, В.Наулко, В.Панібудьласка, М.Панчук, М.Пірен, Ю.Римаренко, Л.Шкляр.

Проблематика віддзеркалення цих процесів у національній свідомості, розвитку етнічної та національної ідентичності, утвердження української національної ідеї певною мірою розроблена В.Євтухом, С.Коч, І.Кресіною, В.Медведчуком, О.Нельгою, М.Обушним, І.Прибитковою, М.Розумним, Т.Рудницькою, М.Шульгою та ін.

Питання посттоталітарної модернізації, становлення політичної системи суспільства перехідного типу, структур громадянського суспільства та місця етнонаціональних чинників у їхньому розвитку розкриваються у дослідженнях В.Бабкіна, В.Горбатенка, Ф.Кирилюка, Л.Кормич, М.Михальченка, С.Наумкіної, Ф.Рудича, А.Сіленко, В.Співака, С.Телешуна.

Значний інтерес для дослідження процесів конституювання нації в перехідному суспільстві становить науковий доробок російських учених, зокрема Р.Абдулатіпова, Е.Баграмова, К.Гаджієва, Л.Дробіжевої, В.Козлова, В.Михайлова, В.Тішкова, Г.Солдатової, а також західних політологів – Б.Андерсона, З.Бжезинського, Е.Гелнера, Е.Гобсбаума, Л.Грінфельд, Х.Сетона-Уотсона, Е.Сміта, К.Хюбнера, Р.Шпорлюка. Попри розробку окремих аспектів етнонаціонального розвитку в сучасних умовах проблеми утвердження української політичної нації у суспільстві перехідного типу не дістали всебічного теоретичного осмислення. Спробою зробити внесок у розв'язання поставленої проблеми і пояснюється поява даної дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження пов'язаний з планом теоретичної розробки етнонаціональних проблем українського державотворення, яка здійснюється кафедрою політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури (№ державної реєстрації 0100У002>97).

Метою дослідження є виявлення теоретико-методологічних та концептуальних засад, тенденцій, основних чинників конституювання української нації у перехідному суспільстві, вироблення концепту української нації як політичної поліетнічної спільноти.

З огляду на мету в дисертації визначені наступні дослідницькі **завдання**:

- осмислити процес вироблення вітчизняною та зарубіжною політичною думкою основних концепцій нації та систему аргументації політичної нації;
- обґрунтувати засадничі характеристики політичної нації в умовах посттоталітарної модернізації;
- виявити основні конституанти української нації як спільноти політичної, поліетнічної, самодостатньої;
- на основі комплексного аналізу політичної реальності у перехідному суспільстві з'ясувати особливості конституювання української політичної нації на засадах

національних інтересів, суверенітету, національної ідеї.

Об'єктом дослідження є процес конституювання української нації як суб'єкта суспільної трансформації.

Предметом дослідження є діалектичний взаємозв'язок процесів утвердження української політичної нації в усіх сферах суспільних перетворень у перехідний період та реалізації принципів суверенітету, демократії, національних інтересів, прав і свобод людини та етнічних груп.

Методи дослідження. Застосування філософських, загальнонаукових і спеціальних методів забезпечило єдність ґносеологічного, соціально-філософського та політологічного аналізу конституювання української політичної нації, одержання найбільш достовірних результатів дослідження. Дисертант застосував системний метод з метою виявлення евристичних можливостей концепції політичної нації. Використання порівняльного та ретроспективного методів аналізу дало змогу проаналізувати еволюцію і концептуальні засади основних теорій нації.

Нормативний підхід дав змогу з'ясувати, чому конституювання нації повинно відбутися. Дескриптивний підхід дає дисертанту можливість простежити, як конституювання нації стає можливим, які суб'єктивні й об'єктивні чинники уможлиблюють його.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і засобами їх розв'язання. У дисертації здійснено системний політологічний аналіз діалектики національного розвитку і суспільних перетворень у перехідний період. У межах проведеного автором дослідження отримано результати, які мають наукову новизну.

Створено концепт модерної української нації як спільноти політичної, поліетнічної, самодостатньої, консолідованої ментальними засадами титульного етносу. Конституювання її у перехідному суспільстві відбувається через 1) єдність території; 2) інститут держави; 3) національний суверенітет; 4) інститут громадянства, рівність конституційних прав і обов'язків громадян незалежно від етнічного походження; 5) легітимацію нації як субстанціонально-інституціональної системи етнічними групами; 6) національну свідомість, зокрема загальноприйнятну українську ідею; 7) національну культуру.

Аргументовано положення про те, що в результаті конституювання нація 1) утверджується як актор політичного життя, ініціатор і виконавець суспільних модернізаційних перетворень; 2) самореалізується як суверенний колективний політичний суб'єкт і об'єкт політичної творчості; 3) формується як політичний інститут; 4) виявляє себе як соціально-психологічний феномен.

Виокремлено основні вектори націостановлення в перехідному суспільстві: послідовне проведення кардинальних економічних та соціальних реформ; захист всіх етнічних груп, усунення будь-якої дискримінації за етнічною ознакою; етнокультурна самоорганізація; утвердження української національної ідеї; реалізація принципів національного суверенітету; захист і всебічна послідовна реалізація національних інтересів.

Визначено основні функції національного інтересу: політичну, ідеологічну,

комунікативну, мобілізаційну, адаптаційно-соціалізаційну, консолідаційну.

Доведено положення про те, що модернізація і трансформація суспільства, з одного боку, і етнокультурна розмаїтість та етнополітична сегментація – з іншого є процесами не взаємовиключними, а взаємозумовленими, котрі забезпечують базовий консенсус і особливості конституювання нації у перехідному суспільстві.

Українська політична нація на перехідному етапі суспільного розвитку кваліфікується як така спільнота, основні параметри котрої знаходяться у стані становлення, самореалізації сутнісних сил і потенцій. При цьому рівень її зрілості слід співставляти з рівнем реформування суспільства.

Обґрунтовано положення про те, що розвиток справді демократичних засад в економіці, соціальній сфері та етнонаціональних відносинах може забезпечити національній державі саморозвиток і перспективу захисту національних інтересів в умовах глобалізації. Відтак сила національної держави – в "націоналізації" демократії, конституюванні нації як політичного суверена, культивуванні національної (поряд і одночасно з етнічною) ідентичності громадян України.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації створюють базу для подальшого розвитку політичної науки, поглибленого теоретичного дослідження етнонаціональної сфери, вироблення прогностичних моделей етнополітичного розвитку держави в цілому та її регіонів, становлення інститутів громадянського суспільства в умовах перехідного періоду. Матеріали дослідження можуть бути використані як у науково-дослідній роботі, так і в практичній діяльності представників різних гілок влади, політичних лідерів, партійних діячів, етнокультурних товариств, враховані при виробленні стратегічних напрямів суспільного розвитку.

Результати дисертації можуть бути використані при аналізі політичної ситуації в Україні, розробці та вдосконаленні законодавства, а також для підготовки вузівських нормативних і спеціальних курсів, написанні підручників з теоретичної і прикладної політології.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури, оприлюднені автором у наукових статтях, виступах на міжнародних науково-практичних конференціях "Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів" (Одеса, 2000), "Туризм у XXI столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості" (Київ, 2001) та інших.

Результати дисертаційного дослідження використані у науково-педагогічній роботі дисертанта.

Основні теоретичні положення і висновки дисертації знайшли відображення в п'яти наукових працях, опублікованих у фахових виданнях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, додатків та списку використаних джерел (290 найменувань). Обсяг дисертації – 200 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовані актуальність теми дослідження та ступінь її наукової розробки, визначені об'єкт і предмет, мета й завдання дисертаційної роботи, розкриті її основні методи, теоретичне і практичне значення, апробація теоретичних положень, сформульовано концептуальні положення, які відзначаються науковою новизною.

У **першому розділі "Концепції політичної нації у зарубіжній та вітчизняній політичній думці"** простежується еволюція ідей, уявлень і теорій, які стали основою концепції політичної нації.

У першому підрозділі *"Основні концепції нації у сучасній вітчизняній етнополітології"* показано, що досвід осмислення сутності нації вітчизняними мислителями сягає спадщини М.Драгоманова, М.Грушевського, І.Франка, В.Липинського, О.Бочковського, В.Старосольського, М.Шаповала та ін. Дисертант аналізує погляди цих учених на націю та перспективи національного розвитку в Україні. Більшість із них вважала, що нація як спільнота засновується на політичній волі, прагненні до політичної самодіяльності, суверенності власної держави. Таке розуміння сутності нації кореспондується із сучасними концепціями державо- та націотворення в Україні. Сталінське визначення нації еклектично поєднувало історико-економічні та психологічні ознаки, було догматизоване і загальмувало творчий пошук в етнонаціональній сфері.

Розкріпачення політичної думки в Україні відбулося одразу після проголошення державної незалежності. У працях вітчизняних учених переосмислено теоретико-методологічні підходи до розуміння феномена нації, хоча поняття "нація" з усією повнотою її ознак у науці поки що не визначено. Нині склалося два основних підходи до нації: як до етнічної спільноти; як політичної спільноти.

У дисертації відзначається, що для України визначальною повинна стати політична концепція нації, яка ґрунтується на спільності громадянства, юридичних і політичних прав, території держави. Відтак політична нація об'єднує різні етнічні спільноти – як титульний етнос, так і численні етнічні групи, що проживають на даній державній, національній території – і набуває ознак поліетнічності, політичності та плюралістичності. У політичній нації титульний етнос відіграє консолідуючу роль.

У другому підрозділі *"Концептуальні підходи до процесу націостановлення у зарубіжній політичній думці"* дисертант аналізує концепції етнічної та політичної нації, розроблені Х.Сетоном-Уотсоном, Б.Андерсоном, Л. Грінфельд, А.Смітом, Е. Гелнером та іншими дослідниками. Європейське розуміння нації у своїх витоках базується на індивідуальній свободі та вірі у певну місію свого народу. А це вже є результатом поєднання культурного та політико-соціального підходів. Отже, націю слід розглядати як поєднання політичного та культурного дискурсів, а не виводити її з якогось одного з цих понять.

Дане твердження автор простежив на типологізації націй за "французькою" та "німецькою" моделями, використовуючи дані У.Альтерматта, який протиставляє їх як політичний та культурний типи націй. Нині уникнути розподілу при вивченні націй на політичні та культурні практично неможливо. Але сама можливість робити протилежність

між політичною і культурною сферами може бути прийнята в розрахунок лише як загальноприйнята умовність. Аналізується також концепція Е.Гелнера, згідно з якою феномен нації поглинається в об'єднанні політики і культури.

У дисертації розглядається конструктивістська інтерпретація нації, відома через формулу Б. Андерсона "уявлені спільноти". На думку автора, цей підхід цікавий з двох причин: він відходить від історико-детерміністської інтерпретації феноменів етносу та нації; слабо застосовується для аналізу екстрадянської дійсності. Згідно з даним підходом нація є соціальним конструктом, уявним колективом, члени якого особисто не знають один одного і не взаємодіють, але розглядають себе як єдину спільність із загальними характером, сподіваннями і долею. Ця уявна спільнота стає реальністю в міру того, як маси знаходять віру в цю ідею.

Дисертант робить висновок: більшість західних учених є прихильниками політичної теорії нації. Згідно з цією теорією нація — це передусім політична спільнота, що об'єднує всіх громадян певної держави незалежно від їхнього етнічного та соціального походження, мовно-культурних та інших особливостей. Однак політична нація — це не просто населення країни і співгромадянство, а спільнота, об'єднана спільними мовою, символами, лояльністю до держави та її законів, волею, інтересами, сподіваннями на майбутнє тощо. Більшість сучасних націй є політичними. За відсутності ширших етнічних об'єднань, наявності багатьох етнокультурних спільнот політичні нації є єдиним засобом досягнення політичної стабільності. Держави, що об'єднують багато етнокультурних спільнот, не розмежованих територіально, можуть зберігати територіальну і політичну цілісність шляхом толерантного ставлення до етнокультурних відмінностей.

Не менше значення має поняття політичної нації і для однонаціональних держав: належність людини до політичної спільноти (її громадянство) повинна бути основою її юридичної повноправності незалежно від етнічного походження. Це разом із забезпеченням права на збереження етнічної самобутності є важливим стабілізуючим чинником.

Нині існують два типи політичних націй: 1) ті, де одна нація є основою для існування політичної нації, і в такому разі йдеться про однонаціональну державу (що, проте, не означає відсутності в ній етнічних груп); 2) ті, що утворилися на основі кількох націй-етносів.

У дисертації аналізуються концептуальні підходи до феномена нації сучасних російських дослідників — В. Тішкова, Е. Баграмова, Р. Абдулатіпова, Г. Гусейнова, Ж. Тоценка, В. Козлова, Г.Солдатової, Л.Дробіжевої, Р. Хакімова та інших. У російській політичній думці чітко вирізнилося два тлумачення нації — як співгромадянства і як етнонації. Дискусії навколо розуміння нації також пов'язані з питаннями державно-політичного устрою.

У третьому підрозділі "*Парадигма громадянсько-територіальної спільності як основа української політичної нації*" показується, що такі засади, як спільність території і юридичних прав та обов'язків громадян незалежно від етнічного походження, зумовлюють повноцінне конституювання нації та її вплив на процеси становлення громадянського суспільства. Парадигма громадянсько-територіальної єдності забезпечує національну

свідомість від фетишизації етнічного фактора і створює основу громадянської злагоди. В цьому і полягає причина того, що Україна у посттоталітарному просторі залишилася чи не єдиною державою, де не спалахнула міжетнічна ворожнеча.

Водночас, як зазначає автор, нація не може бути простою сумою її громадян. Такі спільноти довго не існують і легко руйнуються під зовнішнім тиском. Їхня крихкість зумовлена відсутністю внутрішнього стрижня, навколо якого консолідуються не лише представники титульного етносу, а й громадяни іноетнічного походження. Їхня політична свідомість є не стільки етнічною, скільки громадянською, а отже, національною у державницькому сенсі. Етнічність у державності, тобто національному утворенні, не зникає, а трансформується в інший вимір свого буття. Набувши державної форми існування, етнічність певною мірою деполітизується, оскільки головна історична проблема її існування — державність — вирішена, що є найвищою формою інституціоналізації будь-якого етносу.

Територія є визначальною ознакою нації та субстанціональною основою нації і держави. Через переосмислення ролі й значення субстанціональних (територія, населення) та інституціональних чинників (політична влада) постає нове розуміння держави — як політично організованого народу (нації, суспільства), що здійснює суверенну волю і забезпечує свої національні інтереси на власній, історично визначеній території з допомогою інституту політичної влади. Територія як політико-правовий феномен постає в єдності географічного та антропологічного чинників. Останній важливо розуміти як національну спільноту, а не етнічну. Тому автор особливо наголошує на зв'язку території (в державно-правовому розумінні) з нацією як поліетнічною спільнотою.

У дисертації дається порівняльно-політологічний аналіз поглядів російських та українських учених щодо ролі територіальних, геополітичних чинників у становленні нації. Розглядаючи позиції таких російських дослідників, як С.Бабурін, О.Дугін, С.Городніков, С.Єрмаков, О.Янов, П.Яничаров, П.Чернов, В.Авдеев, Є.Троцький та інших, автор робить висновок про поширеність в сучасній російській політичній думці національного месіанізму, територіального глобалізму, етнорасового центрizmu.

У націотворчому процесі територія виступає конституантою, тобто політичною категорією, що засвідчує належність політичної спільноти до закріпленого в міжнародному праві географічного середовища і її право на політичне самовизначення в межах цього середовища.

Громадянство як конституанта передбачає стартову рівність членів суспільства в їхніх конституційних правах та обов'язках. Поняття громадянства нерозривно пов'язане з поняттям державності. Тобто нація у своєму "тілі" об'єднує громадян за ознакою їхніх політичних прав та усвідомлення ними своєї належності до цієї нації.

Поняття території, держави і громадянства тісно взаємопов'язані у сучасній концепції української нації. І саме тому політична концепція (одна держава, де український етнос і численні етнічні групи становлять єдність на основі національної самосвідомості) є теоретичним підґрунтям державотворення та практичною основою гармонізації етнополітики держави.

У другому розділі "Об'єктивні й суб'єктивні чинники конституювання

української нації" характеризуються такі найважливіші конституанти української політичної нації, як поліетнічність (об'єктивна) і менталітет, національна ідея (суб'єктивна).

У першому підрозділі *"Поліетнічність як засаднича конституанта української політичної нації"* дисертант відзначає, що процес конституювання української політичної нації відбувається у внутрішньому і зовнішньому аспектах та вимірах. Внутрішній вимір — це внутрішньонаціональні (в тому числі етнічні) процеси, соціокультурні зміни, які спрямовані на розкриття іманентно властивих нації характеристик і на реалізацію потенціалу нації та національної ідеї з метою забезпечення національних інтересів. Внутрішній вимір означає конституювання нації як суб'єкта — повноправного і суверенного — політичного процесу. Зовнішній вимір конституювання нації вимагає утвердження нації-держави як суб'єкта міжнародних відносин, який захищає і реалізує свої національні інтереси.

Автор розглядає особливості етнічних процесів — асиміляції, акультурації, консолідації, інтеграції, етногенетичної міксації, парціації, сепарації, деградації. Розвиток українського етносу як титульного, котрого відзначає універсалізм, визначальною мірою впливав на характер міжетнічних відносин, зумовлюючи їх особливості на кожному історичному етапі. При визначенні тенденцій українського етногенезу автор керувався засадничими положеннями Л.Гумільова про зв'язок етносу з ландшафтом. Український етнос всупереч різним негативним тенденціям руйнівного характеру залишався протягом століть "прив'язаним" до своєї землі. Дисертант залучає до аналізу праці українських етнопсихологів, визначаючи основні етнопсихологічні константи українців. В результаті цього аналізу одержано висновки, які важливі для розуміння консолідаційних можливостей українського титульного етносу: по-перше, універсалізм, почуття часу і простору та інші характеристики українців іманентно зумовлюють відносини толерантності, злагоди, співробітництва між етносами, що проживають в Україні, й титульним етносом. По-друге, етнопсихологічні константи визначають і особливості процесів всередині українського етносу, його опірність асиміляційним тенденціям, ентропійним проявам тощо.

Розглядаючи конституювання нації в контексті поліетнічності, дисертант відзначає, що Україна одна з найбільших країн Європи за чисельністю населення. В роботі дано характеристику етнічного складу України в цілому, а також її найбільш чисельних етносів — титульного українського, російського, білоруського, польського, єврейського, молдавського, болгарського, угорського, румунського, кримськотатарського, грецького. У співвідношенні етнічного і національного пріоритетом виступає інститут громадянства, тобто політична засада. Тобто в українській політичній нації поліетнічність виступає об'єктивним субстратом, а громадянство — політичною конституантою.

Другий підрозділ *"Діалектика етнічної та національної свідомості в процесі конституювання української нації"* присвячено аналізу суб'єктивної конституанти. Дисертант відзначає, що у перехідний період суспільного розвитку ментальний фактор набуває визначального значення серед інших ресурсів державотворення та націюстановлення. При цьому автор розмежовує дві найважливіші складові ментального

фактора. Це, по-перше, етнічна та національна психологія, особливості мислення, світосприйняття і поведінки. Специфічні для кожного етносу особливості охоплюються поняттям "менталітет". По-друге, це особливості етнічної і національної свідомості, що включає як історичну свідомість нації, так і сучасне осмислення буття нації.

Дисертант визначив особливості менталітету та два основних типи — етнічний і національний. Етнічний менталітет має в своїй основі уявлення про спільні територію проживання, мову, спільність психічного складу. Менталітет нації має етносоціальний і етнополітичний характер. Це сукупність уявлень, традицій і понять представників нації, що дають змогу відтворювати єдність людей і виокремлювати її конструктивні особливості. В основі цього типу менталітету — уявлення про духовну єдність, історичну спорідненість, культурну і психологічну самотність, неповторність нації як державно-політичної і громадянської спільноти.

У роботі докладно викладено позиції українських і російських дослідників щодо визначення національної свідомості. Автор вважає, що національна свідомість як духовна конституюнта нації фіксує найважливіші політичні цілі та шляхи їх розв'язання. У співвідношенні етнічної та національної свідомості політичні засади буття нації створюють те духовно-діяльнісне поле, де перетинаються інтереси як титульного етносу, етнічних груп, так і нації в цілому. Тому консолідація суспільства та міжетнічна злагода можливі лише за умови взаємного кореспондування політичних інтересів етнічних сегментів нації.

Істотним виявом національної свідомості на її теоретичному рівні та конститутивним чинником нації є національна ідея. Осмислення її ролі у консолідації та державотворчому процесі в умовах перехідного суспільства набуває неабиякого значення. Теоретичне осмислення української національної ідеї та її суспільно-політичне застосування повинно сприяти подальшому конституюванню нації. Дисертант узагальнює значення національної ідеї у конститутивному процесі на основі виявлення її основних характеристик.

У третьому розділі "Нація і держава: діалектика політичного конституювання у перехідному суспільстві" дисертант аналізує процеси, які відбуваються в Україні в умовах перехідного суспільства.

У першому підрозділі *"Проблеми реалізації національних інтересів в умовах перехідного суспільства"* дисертант відзначає, що перехідний період від тоталітаризму до демократії характеризується формуванням суспільства, в якому основні елементи структури перебувають у динамічній єдності. Остання являє собою специфічний стан, за якого легітимними опиняються як закономірні, об'єктивно зумовлені процеси, так і випадкові, спонтанні, проте не менш виразні структури й суспільні феномени. На ґрунті нестабільності та надзвичайної рухливості таких структур виникають кризові ситуації та розбалансування інтересів — національних, соціальних, політичних, економічних. Відтак виникає нагальна потреба інституційного регулювання та узгодження цих інтересів. А це можливе за умови формування в національній свідомості настанови на загальноприйнятні цінності, здатні акумулювати ці інтереси на основі об'єктивної пріоритетності та суб'єктивної усвідомленості.

Об'єктивно акумулятором загальноприйнятних цінностей та смисложиттєвих настанов

є національні інтереси. Тому ефективність політики та соціального управління вимірюється ступенем вираження та адекватної реалізації національних інтересів. Останні є всезагальними, адже "знімають у собі" всі інтереси нації, держави, суспільства. Автор робить висновок про те, що лише національна держава може забезпечити дійову реалізацію національних інтересів. Тому важливого значення набуває національна ідентифікація — людини, суспільства, держави. Чітка національна ідентифікація в перехідний період стає запобіжним чинником соціальної деструкції як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Адже в перехідному періоді руйнується рівновага інтересів різних груп населення. Новостворені демократичні інститути ще не є 1) однозначно стабілізуючою основою суспільства; 2) безальтернативним варіантом у парадигмі вільного вибору; 3) передумовою соціальної захищеності як окремої особи, так і соціуму в цілому; 4) запобіжником групового егоїзму.

Національні інтереси на тлі кризи цінностей та ідентичностей є найбільш раціоналізованою та прийнятною системою пріоритетів. Вони стають інтеріоризованими і витребуваними — як нацією в цілому, так і кожною людиною (об'єктивно). У цьому аспекті збігаються цінності та сутнісні риси нації, держави та громадянського суспільства. Розуміння нації в такому контексті позначене громадянсько-політичним смыслом.

Дисертант розмежовує поняття "національний інтерес" і "державний інтерес". Перший у демократичному суспільстві полягає у задоволенні спільних потреб усього населення даної держави. "Національний інтерес" як політологічна категорія виникає значно пізніше, ніж "державний інтерес", і практично повністю включає обсяг поняття державного інтересу.

Автор виділяє основні функції національного інтересу: 1) політичну; 2) комунікативну; 3) ідеологічну; 4) консолідаційну; 5) мобілізаційну; 6) адаптивно-соціалізаційну.

Розглядаючи державу як засіб та інститут реалізації національних інтересів, автор акцентує увагу на тому, що у перехідному суспільстві потребує теоретичного осмислення перспектива національної держави в контексті глобалізаційних тенденцій. Якщо держава дедалі втрачатиме національне обличчя, то неминуче перетворюватиметься на знаряддя ліги транснаціональних корпорацій. Розвиток справді демократичних засад в економіці, соціальній сфері та у міжетнічних відносинах може забезпечити національній державі саморозвиток і перспективу.

Наступний аспект сильної національної держави — збереження й культивування в суспільстві національної ідентичності. Остання є стратегічною умовою забезпечення тривалої стабільності держави.

На перехідному етапі дисертант кваліфікує саму українську націю як таку, що пов'язана з новими суспільними відносинами, соціально-етнічну спільність, основні параметри якої знаходяться у становленні та розвитку. Причому рівень її зрілості слід співставляти з рівнем реформування суспільства, його відповідності національній та соціальній ідеям.

Сучасна ситуація в Україні своєрідна не тільки тим, що треба негайно відшукати нову модель етнонаціональної стабільності, визначити шляхи виходу з кризи одночасно в трьох

сферах (духовній, соціальній і економічній), а й тим, що в усіх цих сферах відбуваються життєво важливі для України процеси: 1) утвердження української державності; 2) становлення національної свідомості; 3) побудова громадянського суспільства.

Порівнюючи особливості перехідного періоду в Росії та Україні, автор відзначає специфіку "української матриці" внутрішньонаціональної соціальної динаміки. В українській історії перехідні ситуації мають перманентний та спіралеподібний характер. Основна дихотомія "влада — власність" для України трансформується в "державна (своя чи несвоя) — воля". При цьому держава набуває широкого значення — суверенітету політичного, національного, народного, а воля — комплексу умов для самореалізації нації, її блага (в сенсі добробуту, духовного розвитку). З одного боку, ці дихотомічні цінності збігаються у точці субстанціональної самодостатності: державний суверенітет є передумовою досягнення національного блага, а благо розуміється як та мета, досягнення якої можливе лише в суверенній державі. Тому дихотомія є чисто умовним протиставленням. З іншого боку, ці цінності, відображаючи внутрішньонаціональну динаміку, розведені в часі й просторі. Йдеться про різновекторність становлення відповідних політичних інститутів.

Підрозділ *"Національний суверенітет як передумова і мета розвою української нації"* присвячено аналізу проблем утвердження національного суверенітету в суспільстві перехідного типу. Досліджуючи правову базу суверенітету, дисертант підкреслює, що утвердження національного суверенітету як передумови розвою української нації передбачає процес повнокровного самовизначення нації, яке включає і національне відродження, і державний суверенітет, і економічну самостійність. Національне самовизначення означає: право кожної людини на особисту національну самоідентифікацію, вільний вибір форми національно-державного утворення відповідно до волі всього населення; право етнічної групи на національно-культурну автономію, створення союзів, асоціацій, земляцтв, товариств, що сприяють збереженню самотутності; представництво у вищих та місцевих органах державної влади та управління.

У Висновках підбито основні підсумки дослідження.

Дисертація містить теоретичні узагальнення наукових положень і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в обґрунтуванні концепції конституювання української політичної нації в перехідному суспільстві. Це передбачало осмислення проблем, що виникли в процесі становлення інститутів перехідного суспільства; дослідження еволюції понять "нація", "національна та етнічна ідентичність", "національна держава", "перехідне суспільство", "процес конституювання" тощо, розкриття їх змісту і функцій; врахування зарубіжного досвіду становлення нації.

Основні результати дисертації полягають у наступному.

Згідно з політичною теорією нація — це передусім політична спільнота, що об'єднує всіх громадян певної держави незалежно від їхнього етнічного та соціального походження, мовно-культурних та інших особливостей. Це не просто населення країни і співгромадянство, а спільнота, об'єднана спільними мовою, символами, лояльністю до держави та її законів, волею, інтересами, сподіваннями на майбутнє. Більшість сучасних націй є політичними. За наявності багатьох етнокультурних спільнот політичні нації є

єдиним засобом досягнення політичної стабільності.

Визначальними засадами політичної нації є спільність території і юридичних прав та обов'язків громадян незалежно від їхнього етнічного походження. В сучасному демократичному суспільстві ці засади зумовлюють повноцінне конституювання нації та її вплив на процеси становлення громадянського суспільства. Парадигма громадянсько-територіальної єдності убезпечує національну свідомість від фетишизації етнічного фактора і створює основу громадянської та міжетнічної злагоди.

Конституювання української політичної нації відбувається через територію; державу; національний суверенітет; громадянство; національні інтереси; легітимацію етнічними групами; національну свідомість, зокрема національну ідею. В результаті процесу конституювання нація, поряд і одночасно з державою, формується як політичний інститут, соціально-психологічний образ і феномен; повноправний суверенний суб'єкт політичного процесу.

Вибір концепції політичної нації має переваги, по-перше, для збереження політичної стабільності в Україні, по-друге, для розширення можливостей прискореного здійснення соціально-економічних реформ.

Список опублікованих праць

1. Конопельський В.Я. Проблеми реалізації національних інтересів в умовах перехідного суспільства // Держава і право. – 2000. – Випуск 6. – С. 423-425.
2. Конопельський В.Я. Концепція нації у вітчизняній етнополітології// Держава і право. – 2001. – Випуск 10. – С. 477-487.
3. Конопельський В.Я. Національний суверенітет як важливий чинник формування політичної нації // Держава і право. – 2001. – Випуск 11. – С. 565-573.
4. Конопельський В.Я. Єднаймося, бо ми того варті // Віче. – 2001. – №6. – С. 75-85.
5. Конопельський В.Я. Парадигма громадянсько-територіальної спільності як основа української політичної нації // Актуальні проблеми політики. – 2001. – Випуск 12. – С. 636-649.

Анотація

Конопельський В.Я. Конституювання української політичної нації у перехідному суспільстві. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 — політичні інститути та процеси. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2002.

У дисертації досліджується генеза поняття та концептуального осмислення феномена нації у вітчизняній та зарубіжній політичній науці. Визначено сутність, основні чинники, характеристики політичної нації, виокремлено парадигму громадянсько-територіальної спільності як основу української політичної нації.

Проаналізовано етнічний склад населення України і доведено поліетнічність як засадничу

конституанту української нації. Виявлено діалектику етнічної та національної свідомості в процесі конституювання української нації.

Визначено основні параметри і характеристики перехідного суспільства в Україні, функціонування політичної нації у нових умовах. Досліджено сутність та основні функції національного інтересу в національній державі; проблеми утвердження національного суверенітету і політичної суб'єктності української нації.

Ключові слова: конституювання нації, етнос, етнічна група, політична нація, національна держава, національний суверенітет, національний інтерес.

Аннотация

Конопельский В.Я. Конституирование украинской политической нации в переходном обществе. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 — политические институты и процессы. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2002.

В диссертации исследуется генезис понятия и концептуального осмысления феномена нации в отечественной и зарубежной политической науке. Определены сущность, основные факторы, характеристики политической нации, очерчено парадигму гражданско-территориальной общности как основу украинской политической нации.

Проанализирован этнический состав населения Украины, показаны его динамика и основные тенденции изменения. Доказывается, что полиэтничность выступает исходной конституантой украинской нации. Показано, что определяющими основаниями политической нации являются общность территории, юридических прав и обязанностей граждан независимо от их этнического происхождения. Входя в политическую нацию, каждая этническая общность в Украине развивается согласно своим внутренним закономерностям. Понятие гражданства неразрывно связывается с понятием государственности. То есть нация в своем "теле" объединяет граждан по признаку их политических прав и осознания ими своей принадлежности к этой нации, а не по признаку этническому или расовому.

В диссертации показано, что политические интересы и ценности нации, концентрируясь на теоретическом и преимущественно государственно-политическом уровнях национального сознания, определяют уровень последнего в целом.

Выявлена диалектика этнического и национального сознания в процессе конституирования украинской нации.

Дано определение национального интереса, его основных функций. Раскрываются проблемы реализации национальных интересов в условиях переходного общества.

Показано, что на переходном этапе украинская нация связана с новыми общественными отношениями и представляет собой социально-этническую общность, основные параметры которой находятся в становлении и развитии. Причем уровень ее зрелости следует сопоставлять с уровнем реформирования общества, его соответствия национальной и социальной идеям.

Конституирование украинской политической нации осуществляется через территорию; государство; национальный суверенитет; гражданство; национальные интересы; легитимацию этническими группами; национальное сознание, в частности национальную идею. В результате процесса конституирования нация наряду и одновременно с государством формируется как политический институт, социально-психологический образ и феномен; полноправный суверенный субъект политического процесса.

Ключевые слова: конституирование нации, этнос, этническая группа, политическая нация, национальное государство, национальный суверенитет, национальный интерес.

Summary

Viktor Konopelskyi. Consolidation of the Ukrainian Political Nation in the Transition Period. – Manuscript.

Thesis to obtain the candidate of political science degree with the speciality 23.00.02 – political institutes and processes. Odessa National Law Academy. Odessa, 2002.

The thesis deals with the investigation of genesis of notion and conceptual rethinking of national phenomenon – in the Ukrainian and foreign political science. The author defined substance and main characteristics of political nation, formulated the paradigm of citizens-territory community as the base of the Ukrainian political nation.

The thesis analyses ethnic composition of the Ukrainian population and argues that its poli-ethnic character is the central construction element of the Ukrainian nation. The author found the dialectics of ethnical and national identity in the process of the Ukrainian nation development.

Author defined main parametres and characteristics of the Ukrainian society in transition, of the political nation functioning in new conitions. He investigated the substance and main functions of national interest in national state, problems of development of national sovereignty and political subjectivity of the Ukrainian nation.

Key words: consolidation of nation, ethnos, ethnic group, political nation, national state, national sovereignty, national interest.